

Ivo Andrić
NA SONČNI STRANI
(rekonstrukcija romana)

prevedla Mateja Komel Snoj

Zanos in trpljenje Tome Galusa

Proti večeru enega zadnjih dni julija 1914 je Helgoland zaplul v tržaško pristanišče. Ladja, ki je prihajala z Rdečega morja, ni nosila samo ljudi in blaga, temveč tudi vonj in razpoloženje tropskih krajev. Luka, v katero je prispela tisti večer, je s pripeko, pisanostjo in posebno živahnostjo popolnoma ustrezala razpoloženju, ki ga je prinesla s sabo. Bil je čas dozorelih vročin, ko med dnevom in nočjo skoraj ni razlike, le mesec zamenja sonce, ljudje pa podnevi in ponoči še kar delajo in se sprehajajo, jedo in pojejo. Čas, ko je o življenju mogoče pomisliti vse, razen da mineva. Čas, ko se v mestu nagrmadi prvo grozdje in ko koščice v sadju začenjajo črneti. Povrh vsega je bil to dan pred vojno napovedjo Srbiji. Mobilizacija se je že začela. Mesto se je prenalilo kot kozarec. Življenje je začelo teči hitreje in se je spremenilo, vsem pa je po glavi poplesavala kaka dotlej neznana iskra. Zato je bilo tisti večer na pomolih več ljudi kot navadno, in luči pred kavarnami so bile pogostejše in živahnejše. Le v vinogradih na pobočjih so se enolično in mirno prižigali idilični ognji. Poleg godb pred kavarnami in igranja, ki je polnilo delavska predmestja, so se vsake toliko časa od nekod oglasile vojaške godbe s težkimi in slovesnimi toni, ki poženejo divji strah v kosti in brez razloga solze v oči.

Vse to se Galusu, ki je s Helgolandom pripotoval iz Adena in še slutil ni, kaj se dogaja po svetu, ni

zdelo niti najmanj nenavadno. Že več kot dva meseca ni vzel v roke časopisa. Zdaj, ko se je vračal, je na ladji videval angleške časopise z velikimi naslovi o sarajevskem atentatu in poslušal tudi pogovore sopotnikov o tem. Ko je prvič padla beseda »Sarajevo«, ga je hladno in neprijetno znano presekalo v pasu. Vendar vse to ni trajalo dolgo. Nam, ki vemo vse, kaj se je potem dogajalo in se še dogaja, se zdaj zdi skoraj neverjetno, da gre človek tako lahkotno in kot v snu mimo dogodkov, ki so za ves svet in zanj osebno usodnega pomena. Mi zdaj, raztrgani in vsak po svoje izmučeni, si niti zamisliti več ne moremo miru, vedrine in brezskrbne prostosti, s katero je človek še poleti 1914 lahko potoval in – živel. Galusu se je to zgodilo toliko lažje, saj je bil na vrhuncu svoje »tropske norosti«, kakor je pozneje v vojnih letih imenoval svoj zanos v tistem poletju. Zato ga vse bučanje in pisanost v Trstu nista niti najmanj presenetila. Še več, zanj temperatura ni bila dovolj visoka, kajti njegova kri in koža sta bili še vedno polni ognja, ki ga je napolnil v petnajstih dneh, kolikor jih je preživel v Adenu. Kot krono in žezlo, ki ju ne izpustiš, je v sebi nosil občutek »veličine sveta« ter bil slep in gluha za vse drugo. Le jezik je moral premakniti ter si oblizniti nebo in ustnice, in obšel ga je občutek, ki ga je prevzel, še preden je zagledal Afriko, in ga ves čas ni niti za trenutek zapustil, še v snu ne.

Teh petnajst dni v Adenu! Že ob prihodu tja, ko je stopal z ladje, umazanega francoskega *paquebota*, je

začutil dotlej neznan, močen in delujoč mir ter hitrost in trdnost pri odločanju.

»Tu bom ostal petnajst dni!«

Odmeril si je čas ter ga zanesljivo in brez obotavljanja razporedil. Vse, kar je videl, ga je globoko in prijetno vznemirjalo. Vse, na kar je pomislil, je takoj vzbudilo druge vesele misli, nove ali že znane.

Ves čas je gol ležal ali hodil iz sobe v sobo. Konec rjuhe je bil topel kot krzno. Sprehajal se je, pel in bral pri luči, ker so bila vsa okna trdno zaprta. Ko je prekrižal noge, se je tega razveselil kot nečesa novega in pomembnega. Sobarica Kristina in služabnik, Arabček, star kakih deset let, vendar droben in nedorasel kot gosposki mladiči s pametnimi in živimi očmi, sta od časa do časa prihajala in odhajala. Vsakič sta glasno pozdravila in on jima je vsakič glasno odzdravil kot pri kakem obredu.

Ko je neko popoldne po jedi ležal na trebuhu na hladni rogoznici, ga je obšel občutek nekakšnega zanosa, povsod ga je spreletel ter se nazadnje zbral in zgostil v prsih, da mu je vzelo sapo. V tistem trenutku je začutil bogastvo in razsežnost sveta. In to *hkra-ti* vse bogastvo in vso razsežnost sveta. In kot bi ga nekaj udarilo, je izgubljen obstal. Komaj je zajel sapo in se ovedel. Skrčil je roke in stisnil obraz k rogoznici. Iz ust se mu je na debelo cedila prozorna slina. Enkrat samkrat dotlej je občutil nekaj podobnega. Bilo je v popolnoma drugačnih okoliščinah in na drugem koncu sveta. Bil je november. Šel je na zabavo. Noč je bila jasna in hladna, zvezde svetle in daljne, zemlja pomrznjena. Koraki so odmevali. Nenadoma je visoko

nad sabo zaslišal krike divjih gosi, ki so se selile na jug. Dvignil je glavo proti jasnemu nočnemu nebu. Tedaj mu je prav tako razkošje napolnilo prsi vse do grla. Občutil je bogastvo in razsežnost sveta.

Petnajst dni v Adenu je minevalo počasi, lezlo kot neskončno platno in šumelo kot slap. Tako smrtno močan zanos kot tisto popoldne na rogoznici se ni več ponovil, vendar je v njem pustil ogenjček, ki mu je nenehno mêdel glavo, njegovo kožo pa spreminjal v trd, razbeljen in dragocen oklep. Ta »svoj občutek« brezmejne moči in dostojanstva je negoval in krepil tem laže, ker ni nikjer okrog sebe našel na odpor, ki bi ga ohladil in prepričal o nasprotnem.

Vsak večer se je oblekel in šel na sprehod, najprej po domačinskem delu mesta, potem pa pred hotel Esplanade. Od zidov je še bila vročina. Težak smrad po morju, prahu, loju, nagnitem sadju. Sprehajal se je, mahal z bičem okrog sebe in se mešal med ljudi. Razgnal je otroke, ki so brez potrebe polivali vodo iz vodovoda. Ozmerjal je kočijaža, ki se mu je voz zagozdil pri nekih vhodnih vratih ter mu dal kratke in jasne ukaze, kam naj se opre. Dlje ko je hodil, bolj se mu je zdelo, da je postavljen nad mesto ter da sta mu zaupani skrb in odgovornost za vse. In da so vsi napol goli in hiteči ljudje njegovi podložniki. Tedaj se je še bolj izprsil in na široko stopal.

»Kaj ti ljudje ne grejo spat?«

Tako je šel vse do mračnih okopov, kjer so se začenjale prve adenske utrdbe in od koder se je videlo, kako se na bastionih svetlikajo čelade in lesketajo bajoneti nočnih stražarjev. Potem se je vrnil v mesto.

Na terasi pred hotelom, kjer so v vseh štirih kotih tlele velike razžarjene kadilnice z razkužilom, ga je z globokimi prikloni vsakič pričakal črnc v beli obleki z zlatimi gumbi in vrvičastimi okrasi. Galus je sédel v velik pleten stol, na katerega je bila pritrjena vrtljiva pahljača. Za njegovim hrbtom jo je na lahno obračal neviden deček. Galus je z visoko dvignjeno glavo pil hladno pijačo. Nikogar ni gledal ne opazil. Ker pa je imel ušesa polna šumenja pahljače in kroženja svoje lastne krvi, se mu je zdelo, da drugi redki gostje pobožno molčijo ali obzirno šepetajo. V takih trenutkih se je popolnoma prepustil občutku veličine ter mislim in sanjarjenju o popolni ženski.

Ker se je vse dogajalo lahko in kakor samo od sebe, je Kristina, ko je minilo petnajst dni, začela jemati njegove stvari in pripravljati prtljago. Galus je sedel v naslanjaču, kadil in opazoval, kako stvari zлага v kovčke. Ko je bilo vse pripravljeno, se je, gol kot po navadi, še enkrat sprehodil skozi vse sobe in pri tem štel zaprte kovčke ter se drugega za drugim dotaknil z bičem. V senci na verandi je naletel na Kristino, ki je ihtela, zraven nje pa je jokal njen Arabček Magbul in si z robom njenega krila otiral oči. To ga je skoraj ganilo. Nasmehnil se je.

»Podložnika jočeta.«

Ko je potem stal visoko na krovu Helgolanda, kjer je preživel večino časa, se mu je spet zdelo, da ima vso skrb za ladjo in njeno pot. Zaskrbljeno je gledal naprej ter s kimanjem potrjeval smer in hitrost.

Tudi zdaj, ko se je pred njim razprostiral Trst v tančici dima in prahu, prežetega s sijem zahajajočega

sonca, z lučmi, ki so se prižigale kot nepričakovani venci, in različnimi godbami, ki so se križale, izginjale in se spet oglašale kot po načrtu kake igre, se mu je vse zazdelo preprosto in razumljivo, kot čisto naravno nadaljevanje vsega, kar se mu je dogajalo dotlej. In ko je s krova opazoval, kako se v vrstah prižigajo luči, cele ulice hkrati, se je vprašal samo še to, kakšna vesela presenečenja mu pripravlja to mesto.

Prvi stik z mestom ga je prisilil, da se je malce zbral in streznil. Strog pregled, policijski in zdravniški. Carina. Hladni in brezobzirni Judje v menjalnici. Ko se je po večerji napotil v hotel, sta vanj puhnila vonj po mrtvilu in skrb vzbujajoča tišina nenavadno zgodaj opustelih ulic. Na pločnikih so se svetili zmečkani in raztreseni večerni časopisi ter z velikimi črkami sporočali nedoločne in nasprotujoče si novice. Galus jih ni niti pogledal. Hotelska soba se mu je zdela ozka in siromašna. Ponoči je vstajal in hodil k oknu, da bi zadihal. Še pred svitom ga je vendarle okreplil trden spanec.

Ko je zjutraj odšel iz hotela, je spet začutil, da ga mesto duši, in ker naj bi iz Trsta odpotoval šele zvečer, se je odločil, da odide na Opčine. Bilo je zelo zgodaj, a ulice so že odmevale od hitečih mimoidočih in fantov, ki so prodajali časopise. »Mirna rešitev ali odločen korak?«, »Ultimat Srbiji!«, »Delna mobilizacija?«, »Ministrski predsednik zanika vse alarmantne novice«. In iz teh nasprotujočih si novic se ga je spet dotaknilo nekaj hladnega in skrb vzbujajočega. Vendar samo za trenutek. Na obsijani vzpetini pred sabo je opazoval vinograde. A takoj ko je sedel v tramvaj,

ki je po veliki strmini vozil na Opčine, je na vse pozabil. Kakor se je vagon vzpenjal po strmini, tako je v njem začel oživljati stari občutek iz Adena, občutek razkošja in obilja. Pod njim se je polagoma širilo mesto v rdečkastem sijaju in jutranji svežini. Morje, izmenoma okrašeno z vijugavimi tokovi in velikimi gladkimi ploskvami tihot. Ladje kot zamrznjene. Nad vsem pa meglica, ki je napovedovala pripeko. Galus je imel roke v žepu, z nogami se je opiral na sedež nasproti sebe in zdelo se mu je, da rase hkrati z vzpenjanjem vagona.

Pred restavracijo na Opčinah je kot edini gost s slastjo pojedel vse, s čimer so mu postregli, in to zalil z belim vinom. Po zajtrku je vstal in se napotil na najvišji vrh s kamnito utrdbo, na kateri je plapolala zastava. Na vrh utrdbe se je povzpел po železnih stopnicah. Kamnita terasa je bila bela in sprana. Jutranji veter je na vrhu visokega droga muhasto premikal štiri pločevinaste črke OWSN, ki so označevale štiri strani neba in kazale smer vetra. Zarjavela pločevina je škripala in cvilila oster pretrgan napev. Visoko zgoraj je vihrala zastava, napeta kot jadro; njeno platno je pokalo: pppppppp. Obzorje v daljavi se je vedrilo, na morju so se bleščale prostrane tihote, uokvirjene z nagubanimi tokovi. Galus se je z rokami opiral na kamnito ograjo, kot to na balkonu počnejo govorniki.

To пристanišče je samo del zatoka, ki je del večjega zaliva v Jadranskem morju, ki je tudi samo eden od zalivov Sredozemskega morja, ki je spet samo majhen del ... Tedaj se mu je misel zmedla in začela krožiti

kot pločevinasti Vzhod–Zahod–Sever–Jug nad njegovo glavo.

Da, glej, tu so brezmejni prostori, gmote in daljave; vse je med sabo povezano, vse v gibanju in nenehnem spreminjanju. In vse to se je Galusu nenadoma pokazalo kot prepleteno, prekrížano in vklopljeno drugo v drugo, vse pa se mu je zdelo nekako zapuščeno in prepuščeno samo sebi. Kot da bi ves svet stal na nekakšni strmini, vselej v nevarnosti, da zgrmi v kaos. O vsem tem je treba premišljevati in za to skrbeti. To je bilo na dnu vseh njegovih občutkov kot grožnja, strah in mračna usedlina zanosa, ki ga ni zapuščal.

Pred poldnevom se je odpravil nazaj v mesto. Vagon je hitro in neslišno drsel navzdol, mu dražil drobovje in jemal sapo. V mestu je vrvelo. Galus je pel – razpel se je že, ko se je odpravil s hriba –, ne ker bi hotel peti, temveč ker v sebi ni mogel zadržati morja glasov, ki je valovalo, se nenehno dvigalo in moralo odteči. Pel je brez besed, kolikor je mogel tiho, samo zase, »za svojo dušo«.

Iz vagona je izstopil kot v snu. Stopil je v mesto. Ko je hodil po glavnih ulicah, je še vedno pel ter v velikih šipah in izložbenih ogledalih opazoval mladeniča v obledeli obleki, z vdrtim klobukom, glavo, smešno nagnjeno k desni rami, in veselimi solznimi očmi na rdečem obrazu, ki je bil skremžen v zanosno, vendar bolešno grimaso. Nekajkrat se je začuden pogledal v izložbah, a ker prevara »cenenih židovskih ogledal« ni imela ničesar skupnega z njim in njegovim velikim dostojanstvenim zanosom, jo je prezrl in nanjo takoj pozabil, tako kot tudi na časopise, ljudi in vse drugo

okrog sebe, ter pojoč stopal naprej. Kadar so ga oglušili tramvaji in avtomobili, je v želji, da bi jih preglasil in bolje slišal samega sebe, zvišal glas.

Tako je prišel v пристanišče, na velik pomol, ki je bil poln ljudi. Fantje so spet vpili novice in prodajali posebne izdaje časopisov. Galus je samo zvišal glas in nadaljeval s piskajočim napevom. Komaj se je prebijal skozi gnečo, ki se je spletla pred zasidranimi ladjami. Ko je v opoldanskem soncu hodil po belih ploščah med ljudmi in prazničnim hrupom, ga je prijelo, da bi zavpil ali zapel na ves glas. Vendar se je premagal. Nekaj korakov od Helgolanda se je ustavil in čisto umolknil, ker se ni dalo naprej in ker so ga ljudje v bližini začudeno gledali in drug drugemu kazali nanj. Morda bi pri tem tudi ostalo in se ne bi zgodilo nič posebnega. Toda medtem ko je tako zadrževal vznemirjenje ter gledal ljudi, morje, ladje in sijaj, razlit po vsem tem, je s hriba nenadoma ustrelil top, za njim je od daleč zahukala zamolkla sirena, z griča Svetega Justa pa se je dostojanstveno in težko najprej oglasil en zvon in potem še drugi in tretji. Kot da bi se vse oglasilo na nekakšen znak. In v vse to bučanje in bobnenje je, spet kot na znak, ostro in veselo zacvilila sirena tudi na ladji zraven njega ter vse oglušila in poškrpila z drobno roso. Še to povrhu vsega! Galus je zadrhtel in zadonel, zvok ga je napolnil od nog do glave. Ni se več mogel zadržati. Dvignil je klobuk in v vse to šumenje, medtem ko je komaj zajemal sapo, nekajkrat zavpil:

»Hura! Hurraaa! Hozana, vi tu in ves svet!«

Hotel je zavpiti še karkoli drugega v kakem drugem jeziku, da bi ga ljudje bolje razumeli, a ko je pogledal okrog sebe, je obstal. Videl je, kakor že velikokrat v življenju, široko odprte oči in tuje obraze ter na vseh pomilovalno radoveden izraz, ki mu ni vedel imena, ki pa ga je že davno poznal, tako kot človek pozna poseben okus ali vonj.

Še enkrat se je v njem zganilo nekaj takega kot sram in razum, kot zadnji napor, da bi se zadržal na strmini, po kateri se je pognal, da se ne bi ločil od ljudi, ki so ga obkrožali. Toda bilo je prepozno. Notranji ogenj ga je vsega zajel. Vse okrog njega se je začelo zibati in mešati. Sonce se mu je razleglo prav po obrazu. Jambori so se prelomili, hiše nagnile, barve z zastav, streh in ženskih klobukov premešale; oblivale so ga debele solze. Krč mu je stisnil obraz in grlo. Ljudje so mu naredili prostor, da bi šel mimo (kot da se je v njem samem razširila boleča hladna brazda); vsi so se umikali. Osramočen je šel med njimi. Ničesar ni videl in niti glasu ni več mogel dati od sebe. Samo nekajkrat je še v zadregi in na kratko zamahnil s klobukom. Komaj je nameril in ga spet dal na glavo. Potem se je izgubil.

Pol ure pozneje so ga aretirali.

Bil je prvi dan vojne s Srbijo. Policija v vseh večjih mestih v monarhiji je po telegrafu že dobila ukaz, naj zaprejo sumljive osebe. Med prvimi, ki so jih aretirali v Trstu, je bil tudi ta sumljivi Bosanec, ki je pripotoval iz tujine, čigar čudaško vedênje je policija opazila že ob prihodu ladje in ki je nazadnje tistega dne opoldne v množici ljudi na pomolu začel kriča-

ti nerazumljive, najverjetneje revolucionarne parole. Njegove stvari so iz hotela prenesli na policijo. Tam so ga naslednji dan samo kratko in formalno zaslišali. Strmel je od začudenja – to, kar je občutil, še ni bil strah, temveč začudenje – ter zaman prepričeval, da je bil v Adenu zaradi dediščine, ki mu jo je zapustil stric, nekdanji častnik, tamkajšnji trgovec, in da ne ve ničesar ne o vojni ne o politiki. Rekli so mu le to, da bo imel pozneje dovolj priložnosti, da pojasni svoje vedênje. Okrog šestih popoldne ga je orožnik s policije odvedel v glavni zapor na Ulici Coroneo.

Bil je rdečkast predvečer, poln prahu in zvokov kot prejšnji dan, ko je Helgoland prispel v pristanišče, le da so bile ulice še živahnejše in vse hiše okrašene z zastavami. Kot da bi ljudje čakali samo na to, da se bo zmračilo in se bodo lahko začeli razkošen ognjemet ter slovesnosti po ulicah in vrtovih. Galus ni ničesar razumel, stopal je drobno in hitro, v desnici je nesel usnjeno torbo, za levico pa ga je držal orožnik, visok rdečelas možki. Ker je bil eden prvih ujetnikov, ki so ga peljali javno, in ker so bile ulice in terase pred kavarnami polne vznemirjenih ljudi, je šel pred njim šepet in se je od ust do ust širilo nespametno govorčenje. Nekateri so govorili, da je študent iz Bosne, ki je hotel pognati v zrak ladjo, določeno za prevoz vpoklicanih rezervistov, drugi, da to ni res, ker da so tistega Bosanca takoj ustrelili (danes opoldne na pomolu, ko je vzklikal: »Živela revolucija!«), ta, ki ga vodi orožnik, pa da je Rus, ki je hotel zastrepiti vodovod in zavdati ne samo garniziji, temveč tudi vsem

meščanom. Na širokem križišču pred začetkom Ulice Coroneo se je množica okrog njiju zgostila. Prvi je zavpil moški v uniformi mornariškega podčastnika:

»Na vislice!«

Za njim so se vsuli klici proti Srbiji in Rusiji, proti atentatorjem in vohunom. Neki precej majhen moški s povešenimi brki, oblečen v črno in z izrezanim telovnikom, kakršne nosijo natakariji, jima je presekala pot, obšel orožnika in od zadaj brcnil Galusa. Brca ni bila močna. Galusu so samo zašklepetali zobje. Toda v tem, kako jima je moški, ki je bil videti kot brezdelen natakarij, molče prekrizal pot ter ga čez hip zahrbtno in sramotno, spet brez besed, brcnil, je bilo nekaj gnusnega in strašnega. Galusa je prestrašilo in ponižalo, množico pa opogumilo in spodbodlo. Klici so se pomnožili. Neka ženska srednjih let z zabuhlimi podočnjaki je dvakrat pljunila v Galusa in zakričala za njim:

»*Nieder mit Russland!*«

Orožnik je priganjal zmedenega mladeniča, naj stopi hitreje, tako da sta skoraj pritekla do vhoda. S križišča so še vedno kričali za njima.

V pisarni za sprejem jetnikov so ga vpisali v seznam, mu pobrali vse stvari, uro, žepni nožek in denar, mu sneli usnjen pas ter ga odvedli in zaprli v celico v prvem nadstropju. Kot izgubljen je stal sredi prostora in si z obema rokama držal hlače, ki so mu zdaj lezle dol. Pogled mu je padel na roke, ožgane od sonca, kar ga je prvič to popoldne spomnilo na Aden, pot z ladjo in vse njegovo dovčerajšnje »kraljevanje«. In spomin se je takoj spremenil v živo in ostro bolečino.

Čeprav še ni mogel doumeti smisla niti uvideti razloga za vse to, so bolečina, celica, udarci in zasramovanje, vse, kar se mu je dogajalo od prejšnjega dne, k njemu prihajali kot nekakšna davna resničnost, s katero se je sprijaznil, ne da bi vedel kdaj, vendar pristno in neločljivo. – Zdramila sta ga godba in vzklikanje, ki so ju dušili daljava in zidovi. Najbrž so šli demonstranti tik ob zaporih. Skoz šumenje človeških glasov so prodirale cvileče trobente in ostra koračnica. Takrat se je Galusov zanos prvič pretrgal. V godbi je začutil nejasno strahoto nečesa, kar je prihajalo in kar ga bo nazadnje odneslo in vrglo tja, kamor ga je maloprej ponesla gnusna brca, na nasprotno stran od vseh tistih svobodnih in vedrih ljudi zunaj, na stran, kjer so trpljenje, ponižanje in poraz. Nagonsko si je hotel zatisniti ušesa, vendar ni nič pomagalo, saj je koračnica, zdaj že kot nekaj davno znanega, hrumela in divjala v njegovi notranjosti. To so bile prve trobente novih časov, v katerih bodo morda za vselej izginile radosti svobodnega življenja in v katerih bo človek na koncu jedel človeka kot zver, ki je zver, le da bo v tem manj smisla. Toda takrat Galus tega v svoji »tropski glavi« še ni mogel jasno prepoznati in popolnoma razumeti. Samo padel je na slamnjačo, zadrhtel in povesil pogled, kot bi bil česa kriv.

Na sončni strani

Jetniška celica z desetimi posteljami, ki je bila bolj dolga kot široka, je imela veliki okni, obrnjeni naravnost na vzhod. Okni prav zato, ker sta odpirali prost pogled na predmestje, nista imeli samo navadnih rešetk, debelejših od moškega palca, temveč sta bili zastrti tudi s posebno gosto pleteno jekleno mrežo. Mreža ni mogla preprečiti, da močno jutranje sonce ne bi vsako jutro po tleh, postelji in nasprotnem zidu položilo dveh dolgih in širokih preprog nekoliko pridušene svetlobe. Ta blagoslov in to razkošje sta trajala vse do poldneva. Tedaj sta se sončni preprogi začeli hitro krčiti in krajšati, kot bi ju kdo vlekel ven. Ko pa je sonce doseglo zenit, je tudi zadnji kanček svetlobnega pregrinjala zlezel pod rešetkami in izginil nekje v sončni svetlobi, razliti po svobodnem delu neznanega mesta, kot bi potoka izginila v morju.

Med desetimi zaporniki je bila večina do tega precej ravnodušna, a bili smo dva, trije mlajši, ki smo vsako jutro čakali na sonce in sedeli ali se sprehajali v enem od dveh svetlobnih pasov kot po najlepšem vrtu.

Okna te naše velike celice v tretjem nadstropju so odpirala pogled na neskončne vrtove in strehe nizkih hiš, prav na nebu, na dnu obzorja, pa sta se zarisovala zvonika in topola, nepremična tako kot zvonika.

Tak je bil naš razgled: vse je bilo svetlo in prostrano, a nič jasno in dostopno. Pa vendar smo lahko z desnega okna, če smo se malo potrudili, čisto od stra-

ni videli dvoje oken visoke hiše, in sicer eno dobro in v celoti, drugo pa samo nejasno in napol. Da bi ju videli, smo morali dobro zviti vrat in pogledati po strani med zidom in robom rešetke.

Okni (pravzaprav okno in pol) sta pripadali meščanskemu stanovanju v tretjem ali četrtem nadstropju hiše, ki je sicer nismo videli: za nas dva, tri mlade in radovedne sta bili kot delček človeškega življenja na prostosti, kot možnost za veselo presenečenje in spremembo, sprememba pa v zaporu skoraj vedno pomeni veselje.

Okno, ki se je videlo v celoti, smo imenovali »oder«. Na njem smo vsako jutro opazovali en in isti kratek vsakdanji prizor. Okoli sedmih zjutraj je pri tem oknu, na katerem se je za mrtvim steklom nejasno videla zavesa kot belo rečno dno pod temno vodno gladino, nastal nemir, ki je vznemirjal in obljubljal spremembo, kakršne so si naše oči tako želele. Močnejše smo pritisnili obraze med zid in rešetke. Tedaj sta se okenski krili skupaj z odsevom mrtvega predela v steklih odprli in izginili v mračni okenski odprtini. Pri oknu se je za trenutek pokazala – ženska. Podrobnosti na njej nismo mogli razločiti, toda njeni bujni svetli lasje so se na temnem ozadju kazali izraziteje kot belina rok in obraz z nejasnimi potezami. Ženska je takoj nato izginila in se čez nekaj trenutkov spet pojavila, zdaj s podolgovato kletko v rokah. Vzpela se je na prste in stegovala trup, ko jo je obešala na nevidno kljuko na zgornjem delu okna.

V kletki je bila ptica, ki smo jo bolj slutili kot mogli videti, a smo jo v svojih brezdelnih jetniških

pogovorih imenovali »kanarček«. Videti je bilo, da je ptica večinoma mirovala; samo kdaj pa kdaj, ko je z enega konca kletke zletela na drugega, smo jo nejasno zagledali kot rumenkast list, ki ga nosi veter.

Nekako proti poldnevu se je ženska spet pojavila pri oknu, se vzpela in z vajenim gibom snela kletko, jo odnesla v nam nevidno globino sobe ter potem zaprla okno, zagrnila belo zaveso in izginila za njo.

Molče in zamaknjeno smo gledali okno, kako se odpira, in svetlolasko pri njem, ko se je ta izgubila v temni globini sobe, pa njeno kletko s ptico, ki smo jo bolj slutili kot videli. In tedaj smo z enako pozornostjo čakali na trenutek, ko bo kletko snela in odnesla ter zaprla okno. Potem se je začelo dolgo popoldansko in večerno mrtvilo ter čakanje na naslednje jutro.

Prizor z oknom je bil za nas vsak dan velik dogodek; nanj smo se pripravljali, ga pozorno in hrepeneče spremljali ter se o njem potem pogosto še dolgo pogovarjali.

Predajali smo se neskončnim ugibanjem o neznani ženski in o tem, kako živi. Nekdo si je izmislil, da ji je ime Eva, in tako smo jo klicali. Tudi ptici smo dali ime, ne spominjam se več katero. Nismo bili ne prvi ne zadnji zaporniki, ki za rešetkami, zidovi in ključavnicami lovijo nepomembne delčke dnevne resničnosti, sanjajo o življenju na prostosti ter stiku s svetom in ljudmi.

Toda vsi prebivalci naše celice niso bili enakih misli in enako razporejeni. Nekateri niso nikoli stopili k oknu, drugi so se posmehovali našemu »odru« in našim dolgim jetniškim pogovorom v zvezi z njim.

V tem je še zlasti izstopal neki siv, hudoben in žolčen možki s strupenim jezikom in umazano domišljijo. Bil je špekulant, v zadnjem času lastnik papirnice, zdaj pa v preiskavi zaradi lažnega bankrota in namernega zažiga zavarovanega blaga. Zaradi lege postelje, ki jo je zasedal, smo ga klicali »stari iz kota«. O »političnih« je govoril s prezirom. Rad je na dolgo pripovedoval, sovražil pa je naš smeh in naše tiho petje, ki se mu je vselej zdelo preglasno. Njegove pripombe so bile vselej zlobne in zgodbe skrajno odvratne.

Med nami mladeniči, ljubitelji »odra«, je, ne da bi to izrekli, veljalo, da je grdo dajati neokusne pripombe in se grobo šaliti na račun ženske s kletko in da tega ni dovoljeno početi. Zato je prihajalo do neverjetnih prepиров in ostrih sporov. Skoraj redno s starcem iz kota. Še dandanes se mi zdi, da je ta človek nagonsko in globoko sovražil vse, kar je mlado, novo, gibčno in nenavadno.

»Ne morem jih gledati,« je renčal stari, »ne morem jih gledati, kako se kot opice obešajo na okno, zvijajo vratove in se butajo z glavami.«

Na njegove hudobne pripombe smo se odzivali s posmehom ali z brezbrizno ravnodušnostjo, ki je velik dar in močno orožje mladosti. Toda ko je o ženski s kletko prvič rekel nekaj zares gnusnega, smo kot eden planili nanj. Izbruhnil je eden čudnih, nerazumnih jetniških prepиров, ki se hitro vnamejo, pa tudi hitro poležejo in padejo v pozabo. Izgovarjal je grde besede, ki jih je očitno potreboval, mi pa smo branili neznano žensko ter čistost svojega ravnanja in namenov z njo.

»Glej, glej, kako kavalirska je mlada gospoda!« se je režal stari bankrotiranec.

Mi pa smo mu vsi trije v en glas odgovarjali, da je nesramnež in da mu ne dovolimo tako govoriti. Še zlasti ogorčen je bil najmlajši med nami. Ta močni mladenič z načetimi pljuči, ki so ga prijeli med zdravljenjem, je bil zlahka razdražljiv. Po rodu je bil iz Boke; na željo staršev je na Dunaju študiral pravo, a ga je bolj mikalo ukvarjanje z glasbo, za katero je bil nadarjen.

Visok, lep in dobro razvit je v beli majici brez rokavov stal sredi celice s stisnjenimi pestmi in žarečimi očmi, obrnjen proti starčevemu kotu. Ves se je tresel in kričal:

»Jezik za zobe, ti nesnaga!«

»Glej ga, mladca! Kdo mi bo branil kaj reči?«

»Jaz! Če samo še eno zineš, bom pozabil, da si siv, in te bom kot stenico razmazal po zidu.«

Vmešali so se drugi in ju pomirili. Vendar je bil starrec odtlej le nekoliko previdnejši, ko je govoril, vsaj kadar je šlo za »našo« žensko z okna. Samo renčal je in si grizel bele ščetinaste brke.

Vse poletje smo iz dneva v dan opazovali svoj mali ubogi oder.

Ko se je poletje bližalo koncu in je sonce vzhajalo čedalje pozneje, je bilo tudi v naši celici čedalje manj svetlobe. Nekega jutra sredi septembra smo vstali kot navadno in bili kot navadno pri svojem oknu. Rdeče sonce se je še bojevalo z meglicami. Čakali smo nekoliko dlje kot navadno. Okno se ni odprlo. Ure so minevale. (Ure nismo imeli, vendar smo po soncu ter

prihajanju in odhajanju paznikov in raznih zvokih v stavbi vedno vedeli, koliko kaže.) Ni bilo ne ženske ne kletke. Spogledovali smo se in spet povešali pogled. Nazadnje smo se drug za drugim umaknili v sobo, toda vsake toliko je kdo od nas izrabil priložnost, da je šel mimo okna in pogledal ven.

Ženska se ni več pojavila, ne naslednji dan niti še naslednji. Dnevi so minevali in nihče ni odprl visokega okna s stekli svinčene barve. Prvi in drugi dan smo molčali kot užaloščena družina. Potem smo se začeli pogovarjati in ugibati. Kaj bi se bilo lahko zgodilo? Potovanje? Bolezen? Smrt? Družinska drama? – Med zaporniki je vse mogoče in vse je predmet dolgih pogovorov.

Stari iz kota se je zadovoljno smehljaj in polglasno dajal porogljive pripombe, ki jih mi, zatopljeni v svoje pogovore, navadno sploh nismo slišali. Nekega dne je med starcem in študentom iz Boke vendarle prišlo do spora, zaradi katerega smo izgubili sončno stran in so nas razmestili po drugih celicah.

Nekako pred kosilom, ko so ljudje najbolj razdražljivi, smo se spet pogovarjali o izginotju ženske s kletko. Študent je govoril, da bo, če ga le kdaj izpuštijo iz zapora, šel takoj pogledat, kaj se je zgodilo z njo.

»Ne boš šel najprej na koncert?« je hudobno vprašal starec iz kota.

Študent je prej v naših večernih pogovorih o tem, kaj bo kdo storil, »ko pride ven«, v resnici vselej govoril, da bo šel najprej na kak koncert.

»Tudi na koncert bom šel, seveda, ampak najprej v njeno stanovanje,« je s hladno trmo odgovoril mladenič.

Njegova mirna samozavest je starca očitno dražila in je polglasno mrmral črne napovedi o mladeničevem odhodu na prostost. Mladenič mu je v smehu odgovarjal, da je resda jetičen, a kljub temu prepričan, da bo izpuščen prej kot mnogi drugi. Starca je namig nanj izzval in je zasikal:

»Ti, mamin sinček, boš od tod odšel po vseh štirih, če boš sploh kdaj šel, in še na misel ti ne bo prišlo, da bi dvignil glavo, kaj šele, da bi hodil gor k tisti svoji ...«

Starec je žensko s kletko poimenoval z grdo besedo. Tedaj se je mladenič spozabil. Z dvema skokoma je bil v kotu in starca že držal za goltanec. Prišlo je do hrupa in prerivanja. Komaj smo ju ločili.

Spor je bil tak, da ga ni bilo mogoče skriti pred jetniškimi oblastmi. Študent je bil kaznovan s štiriindvajseturnim postom v temni samici s trdim ležiščem, preostale pa so nas razselili po drugih skupinskih celicah.

Dolgo in težko zimo smo preživelih z drugimi mislimi in skrbmi ter v drugačnih pogovorih in prepirih. Neprijetnega starca iz kota sem za vselej izgubil izpred oči, s tovarišem, študentom prava, pa se dolgo nisem videl. Šele nekje ob koncu leta sem ga srečal v jetniški bolnišnici, kjer sem preživel vsega dva dneva. Uredila sva tako, da sva ležala drug zraven drugega. Bil je shujšan in vročičen, na obrazu je imel nezdravo

rdečico. Med zaporniki v bolnišnici se je govorilo, da gre njegovo življenje h koncu.

Potem ko sva si izmenjala skope jetniške novice o položaju na svetovnih bojiščih, je beseda nanesa na naše nekdanje življenje v celici na sončni strani in na dogodek s starcem iz kota. »Ta nesnaga!« je dejal tovariš z ognjem v očeh in pokazal prirojeno zmožnost, da se zgraža in strastno razburi nad tem, kar mu je odvratno.

Tisto noč sva se dolgo pogovarjala, šepetaje, da ne bi prebudila drugih. Govorila sva o vojni, o svojih skupnih željah, načrtih in možnostih, pa potem o glasbi, ženskah in življenju, vse brez reda in preskakujoč, kakor lahko v takih okoliščinah govorijo mladi ljudje. Študent je ležal z rokami, sklenjenimi pod glavo. Ni mu bilo do spanja in ni mogel molčati. V nekem trenutku mi je zaupal, da se mu je tisto noč, ki jo je za kazen preživel v temni celici na trdem ležišču, sanjalo o ženski z okna. Prišla je, je dejal, tiho in neopazno, se mu čisto približala, se vzpela na prste, visoko dvignila roke, mu nad glavo obesila kletko in prav tako neslišno izginila. Kletka je vso noč kot sonce sijala nad njegovo posteljo. Nevidna ptica v njej je prepevala vesel, preprost napev. In ta čudoviti napev, ki si ga ni prav zapomnil, a ga hkrati ni pozabil, ga je odtelej povsod spremljal – in ves čas mučil. Mučil ga je tudi zdaj. Zdelo se mu je, da ga zna, vendar ga ni zmožel natančno ponoviti, rešiti pa se ga tudi ni mogel.

Študent je umolknil, kot da bi zaspal, toda meni se je zdelo, da je buden ter da v sebi neslišno poje in zaman išče nenavadni napev.